

3

ИСТОРИЈА, КУЛТУРА, ИДЕНТИТЕТ
HISTORY, CULTURE, IDENTITY
ИСТОРИЈА, КУЛТУРА, ИДЕНТИЧНОСТЬ:
Свеска 3 КЊИЖЕВНОСТ

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Тематски зборник међународног значаја
ИСТОРИЈА, КУЛТУРА, ИДЕНТИТЕТ
КЊИЖЕВНОСТ
Свеска 3

Thematic Collection of Papers
of International Significance
HISTORY, CULTURE, IDENTITY
LITERATURE
Volume 3

Международный тематический сборник
ИСТОРИЈА, КУЛТУРА,
ИДЕНТИЧНОСТЬ
ЛИТЕРАТУРА
Выпуск 3

Косовска Митровица, 2025

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ / UNIVERSITY OF PRIŠTINA /
УНИВЕРЗИТЕТ В ПРИШТИНЕ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ / FACULTY OF PHILOSOPHY /
ФИЛОСОФСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Тематски зборник међународног значаја
ИСТОРИЈА, КУЛТУРА, ИДЕНТИТЕТ
КЊИЖЕВНОСТ
Свеска 3

Thematic Collection of Papers of International Significance
HISTORY, CULTURE, IDENTITY
LITERATURE
Volume 3

Международный тематический сборник
ИСТОРИЯ, КУЛЬТУРА, ИДЕНТИЧНОСТЬ
ЛИТЕРАТУРА
Выпуск 3

Косовска Митровица / Kosovska Mitrovica / Косовска-Митровица

2025

Тематски зборник међународног значаја
ИСТОРИЈА, КУЛТУРА, ИДЕНТИТЕТ
Thematic Collection of Papers of International Significance
HISTORY, CULTURE, IDENTITY
Международный тематический сборник
ИСТОРИЯ, КУЛЬТУРА, ИДЕНТИЧНОСТЬ

КЊИЖЕВНОСТ: Свеска 3

LITERATURE: Volume 3

ЛИТЕРАТУРА: Выпуск 3

Издавач

Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици

За издавача

Проф. др Звездан Арсић

Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Проф. др Звездан Арсић

Главни и одговорни уредници Тематској зборника међународној значаја

Проф. др Игор Ђурић

Проф. др Александра Костић Тмушић

Проф. др Драгана Станојевић

Проф. др Снежана Зечевић

Уредници свеске

Проф. др Небојша Лазић

Проф. др Слађана Алексић

Проф. др Ана Андрејевић

Рецензенти

Проф. др Милош Ковачевић, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Проф. др Златко Павловић, Филозофски факултет Пале Универзитета у
Источном Сарајеву

Проф. др Славко Петаковић, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Секретари редакције

Проф. др Снежана Зечевић
Милица Марјановић, асистент
Јелена Јовановић, асистент

Лектура и коректура

Др Душан Стефановић, лектор (српски)
Нина Миљковић, асистент (енглески)
Сузана Стојковић, виши лектор (руски)
Јелена Јовановић, асистент (руски)

Дизајн корица

Сања Станковић

На корицама

Слика Надежде Петровић „Косовски божури – Грачаница” (1913)
Народни музеј у Београду (инв. бр. 476)

Слој

Јасмина Живковић

Тираж

300

Штампа

Graficolor, Краљево

ISBN 978-86-6349-213-4

Наставно-научно веће Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици Одлуком бр. 1506 од 7. 10. 2025. прихватило је позитивне рецензије овог Тематског зборника међународног значаја и одобрило његово штампање.

Ово истраживање у оквиру Тематског зборника међународног значаја подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-136/2025-03/200184).

Чланци се објављују и дистрибуирају у складу са лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Радови објављени у овом зборнику се не хонораришу. Оцене изнете у чланцима лични су ставови аутора засновани на њиховим истраживањима и не изражавају мишљење Уређивачког одбора нити установе у којој су аутори запослени.

Садржај

КЊИЖЕВНОСТ

- 9 Алексић Милан
Основе идентитета народа у Андрићевом
роману *На Дрини ћуприја*
- 23 Алексић Слађана
Милан Кашанин и духовна историја књижевности
- 39 Andrejević Ana, Milosavljević Marija
Satirical Deconstruction of Irish Identity
in Swift's Essay *A Modest Proposal*
- 57 Гојковић Наташа
Природне катастрофе као рефлексја
идентитетских вртлога у роману *Кише долазе*
Луиса Бромфилда
- 77 Градиншћак Луна
Национални идентитет унутар поетског чина
у збирци песама *Храм тишине* Марије
Јефtimiјевић Михајловић
- 91 Jakovljević Mladen, Đorović Miljana
Mythological Inheritance and Irish Identity in Ian
McDonald's *King of Morning, Queen of Day*
- 107 Јевтић Јелена
Мушки принцип у приповеткама
Григорија Божовића од јунака-жртве
до антијунака

- 119 Јекић Сара
Култура одрастања уз *Ризницу* Јована Јовановића Змаја
- 131 Јефтимијевић Михајловић Марија
„Човек не на свом месту” (Идентитетске кризе
књижевних јунака Петра Сарића)
- 147 Јонић Јелена
Хришћански аспекти у Матавуљевом приповедном делу
- 165 Копривица Марина
Сукоб личности у приповјетакама „Старица
Изергил” и „Макар Чудра” Максима Горког
- 185 Костић Тмушић Александра
Хиландар као стециште историјског и
културног идентитета српског народа
- 201 Лазић Небојша
Меморabilia и заборав: међуратна и поратна
поетика Милоша Црњанског
- 221 Лапаева Ристеска Наталња
Белградские «Гамаюновцы»: стихи и судьбы
(из истории литературы русской эмиграции
1920–1940-х гг.)
- 237 Malmenvall Simon
Jovan Vladimir of Dioclea: Aspects of Medieval Ruler
Martyrdom and Serbian Historiography
- 249 Милентијевић Тијана
Српски национални идентитет и косовско завештање
у циклусу *На Косову* Милана Ракића
- 263 Миљковић Марија
Традицијска установа побратимства/посестримства
на Косову и Метохији (чување нематеријалног
културног наслеђа)

- 289 Мумовић Ана
Национални идентитет и култ вође у
пројекцији српских афористичара
- 309 Ninčetović Nataša
Thatcherite England from a Female Perspective
in Margaret Drabble's *The Radiant Way*
- 323 Петровић Маша
Питања националног, културног, личног
и полног идентитета у *Мејхохијском сфумайу*
Душице Филиповић
- 341 Радосављевић Аница
Фигура мајке у роману *Мамац* Давида Албахарија
- 353 Станојевић Добривоје
Косово и Метохија као елементи српског идентитета
у роману *Злајно руно* Борислава Пекића
- 375 Стојковић Маријана
Пути за Дечане Светомира Арсића Басаре
- 385 Шљивић Соња
Транстекстуалност у поезији Јована Христића

УДК: 323.1(=163.41)

316.752(=163.41)

821.163.41.09-84

Ана М. МУМОВИЋ¹

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Лепосавић (Србија)

Национални идентитет и култ вође у пројекцији српских афористичара²

Сажетак. Афоризам је значењем језгровита критика свега постојећег. Као форма разумљива је сваком читаоцу, па и ономе ко не зна за све стилске фигуре којима се служи (елипса, синегдоха, парадокс, антитеза, поређење, иронија, алегорија) и у којима се афористичар увек јавља као субјект истинитог говора. У раду анализирамо пет српских афористичара: Витомира Теофиловића, Мирослава Димитријевића, Миломира Ђукановића, Вука Глигоријевића и Александра Чотрића. Показаћемо какав је њихов однос према националном идентитету и култу вође који је створен у време социјалистичке Југославије и Србије данас. Полазимо од идеје да је модерна књижевна критика студија културе и приступамо политичким афоризмима као менталној минијатури, узору мудрости и сажетости који стварају талентовани за кратко и брито, духовито и раскошно казивање и који удовољавају свом дару.

Кључне речи: национални идентитет; афоризам; култ вође; идеологија; социјализам.

¹ djordj_ana@yahoo.com; <https://orcid.org/0000-0002-6974-8960>

² Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО, по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-136/2025-03 од 27. 1. 2025. године.

Присјуй: теоријска раван

Афоризам (грч. *aphorismos, aphorizein* – одредити, раздвојити, дефинисати), кратка иронијско-сатирична и хуморна форма, која „живи од парадокса, парадокс је његов живот”, а хумор „његов *modus vivendi*, супстанца од које живи здрав разум”, те као такав сажима реч и мисао енергијом знања и искуства. Он се „смехом обраћа највећој ’страсти душе’ – мишљењу” (Родић, 2008, стр. 188), почев од Ј. Ј. Змаја, Божидара Ковачевића, сатира Домановићевих и Кочићевих, Стеријиних и Нушићевих комедија, преко ангажмана Бране Црнчевића, Душка Радовића, Владимира Булатовића Виба из шездесетих година прошлог века, до генерације бројних и значајних српских афористичара, од којих се некима бавимо у овом прилогу.³

Још из времена старих Грка афоризам је познат као форма мисли која подрива веру у богове, што се види и у пројекцији лика вође, њихових политичких пројеката и духа политичког и друштвеног живота српских афористичара, који у процесу описивања принципа подривају и основна значења речи и појмова којима се користе. Као највреднија српска огрлица у простору ангажоване уметности и политичке филозофије и „лирика интелекта” (Ј. Скерлић), афоризам као песничка и књижевна идеја или као телеграм заснован је на парадоксу. Значењем језгровита критика свега постојећег, разумљив је сваком читаоцу, па и ономе ко не зна за све стилске фигуре којима се користи: елипсу, синегдоху, парадокс, антитезу, поређења, ироније, алегорије, у којима се афористичар увек јавља као „субјект истинитог говора” (Родић, 2008, стр. 194).

Суштинске карактеристике афоризама су *језировијосћ*, *мисаоносћ*, *духовијосћ* и *актуелносћ*, а доминантне теме: политика, друштво, етика и филозофија и друге области човекове праксе и стварања. Уметнички афоризам је онај који садржи уметничку оригиналност, *никада* читаоце не оставља равнодушним и *увек* подстиче на размишљање о ауторовој поруци, завештаној у завршници исказа, некад чак и у само једној речи.

³ Афоризам се код Срба појављује шездесетих година прошлог века као новинарски жанр и поистовећивао се са епиграмима, сентенцама, пословицама и мудрим изрекама о моралу у бајкама и баснама. Доминантан утицај на његов развој као писаног и говорног жанра имао је Владимир Булатовић Виб, а афирмацији су допринели Душан Радовић и Милован Витезовић и чињеница да су афоризме објављивали бројни водећи и локални српски листови, радио и телевизија. У последњих неколико деценија значајно се увећао број аутора који се баве афоризмом. Они су стваралачку зрелост исказали током последње деценије XX века и имали су „обиље материјала” свуда око себе. Распад државе и економска криза, из чега су произашле и друге кризе, а пре свега криза морала, подстакли су значајну продукцију афоризама.

Афористичар гради став по категоричком императиву Емануела Канта (1724–1804), родоначелника класичног немачког идеализма, који је сматрао да људски ум ствара структуру искуства и да је „разум извор морала”. По његовом мишљењу, естетика проистиче из способности незаинтересованог суђења да су простор и време форме људске чулности и да је свет какав јесте сам по себи независан од наше спознаје. Тај етички и критички принцип сродан је Андрићевом поетичком и стваралачком духу⁴ и одређује суштину свих пет српских афористичара и десетак њихових књига у којима се пројектују лик вође или проблем националног идентитета као предмет анализе.

1.

Витомир Теофиловић (1943), аутор више збирки афоризама, пониче из београдског афористичког круга, наставља одисеју коју су започели Владимир Булатовић Виџ, Брана Црнчевић и Душко Радовић, Милован Витезовић и други. Под афористичку лупу поставља друштвену сцену и текуће проблеме и дилеме, ослањајући се филозофски и критички на „усмену традицију наших народних пословица и двовековни новински афоризам” (Јовановић, 2006, стр. 185).

Пре но што анализирамо портрет вође и како се око његовог култа градио национални идентитет, разматрамо општу климу духа, у коју Теофиловић смешта портрет вође као једну од суштинских тема и мета афоризма у књизи *Срби и остатак света* (2006). Ако је задатак критике да утврди чињенице, јасно је да Теофиловићеви афоризми потврђују правило да „садашњост исто толико мења прошлост колико прошлост управља садашњошћу” (Елиот, 2017, стр. 91). Срби су разапети између епске слике самозаљубљености и сиротиње, сугеришу реторика наслова циклуса *Небески народ има космичку ширину!* и афоризми: „Нико нема што Србин имаде! Стално бриге и вечите наде!” (Теофиловић, 2006, стр. 16). „Толико смо бољи од других да сажаљевамо остали свет! Ми и Европа. То су два ентитета” (Теофиловић, 2006, стр. 144). Тој злокобној нарцисоидној слави Теофиловић супротставља свој став, просипајући дух спрдње: „Корачамо небом, а главе нам у песку. Ми смо небески нојеви” (Теофиловић, 2006, стр. 164) и „Лаж је да Срби мисле да су савршени. Они само тврде да су најбољи” (Теофиловић, 2006, стр. 95).

⁴ Иво Андрић пише: „Звезданог неба и људског лица никад се човек не може нагледати. Гледаш и гледаш, и све је виђено а незнано, познато а ново. Лице, то је цвет на тој биљци која се зове човек” (Андрић, 2008, стр. 446).

Већ овај налаз делује као чињеница да афоризми писаца делују као *орјанска целина*, унутар које се уцртава национални идентитет или карактер.

Препотентну и трагичну представу Срба о себи, пресликану дијалогском формом, афористичар показује питањем и погодбеним начином: „Зашто ми нисмо као други? А зашто први да буду други?” и „Ако постанемо као други, где ће нам душа?” (Теофиловић, 2006, стр. 116). Афористичар читаоца не оставља без свог етичког става и одговора: „Цео свет луд, само ми нормални! То није нормално” (Теофиловић, 2006, стр. 144). Наш налаз постаје чињеница из које се закључује да се афористичари, попут књижевних критичара, *прејознају њо жесћини којом се суйројсћављају друћим крићичарима или људима који обликују њихову сћварносћ*. Будући да су критичари стварности, они следе принцип бескомпромисности, јер у границама своје критике препознају „разлику између потпуног и фрагментарног, зрелог и незрелог, сређеног и хаотичног” (Елиот, 2017, стр. 94), у друштву или природи власти као феноменима које разматрамо. Они пишу као људи који искрено верују да читаоцу о свему проносе бојжи глас истине.

И сада се лакше појми структура Теофиловићеве књиге и поводи, узроци, визија и позиција вође у њој. Реторика наслова циклуса *После Тићиа – ѿећио!*, негирајући политичко опредељење казано паролом *И ѡсле Тићиа – Тићио* и сажимајући је променом само једног слога, показује однос према вођи примерено слици друштва на коју смо указали. Исту тему Александар Баљак под лупом изоштрава: „И после Тита – Тито! Ето шта је Броз доживео” (Баљак, 2000, стр. 34).

Интенције духа, степен ироније и једа и представа о бесмртном вођи произилазе из стваралачког порива: „Вођа се високо котира код наших писаца. Сатиричари га свакодневно описују” (Теофиловић, 2008, стр. 168), а из свих могућих перспектива приказују га афоризми:

„Наша транзиција је осодена. После Тита – гето.”

„Владар небеске државе не меша се другим владарима. Он их гледа одозго.”

„Држаћемо оде док нас вође воде!”

„Ни небо нам није равно! На небу влада само Бог, а код нас и Бог и багина.”

„Понекад цео народ изневери вођу. Људска незахвалност нема граница.” (Теофиловић, 2008, стр. 126–135).

Тофиловић све *идеје, знакове, слике и ѡрићретије* пројектује у духу еписке препотентности и знамењу политичке неписмености, у односу према народима са којим су живели и живе. Његову критичку и уметничку свест, што егзистира између „Спољњег Ауторитета и Унутрашњег Гласа” (Елиот, 2017, стр. 97), не интересују ни оно што је природно, ни оно што је лако, већ само *оно шћио је шћачно*.

Једно од исходишта те истине, слике и визије (као афористичарев унутрашњи глас и чињеница) јесте идеја да „Шовинисти живе за велику Србију, а патриоте за срећном” (Теофиловић, 2006, стр. 10) и она противречи вечитој идеји о слози и четири оцила, утиснутих и на грбу. Дрого исходиште је у идеји: „Прејака светлост прошлости засењује нам садашњост и будућност” (Теофиловић, 2006, стр. 53). Уз две наведене идеје је спознаја преточена у мисао, а мисао је идеја у пролазу: „Кад вођа умре чело колоне преузму шефови сахране” (Теофиловић, 2006, стр. 13) и констатација стварности: „Мали народи не смеју да буду глупи. Осим ако је то у интересу њихових вођа” (Теофиловић, 2006, стр. 17). Срби су, дакле, народ који је једну трудбеничку мисао о раду: *нема хлеба без моџике* преоденуо у етику: „Нема хлеба без политике” (Теофиловић, 2006, стр. 22). Теофиловић се ипак не потчињава задатку или традицији, иако баштини културу наслеђа као вредност или средиште мисли о идентитету, већ човеку о којем пише.

Заробљени вођом и диктаторима, Срби су пристали да мрзе слободу говора и пристали на режим и живот у коме говоре оно што не мисле, односно живе под геслом: „Сви Срби у једној Страдији” (Теофиловић, 2006, стр. 29). Чувени Домановићев *знак, симбол и мейџора* је оно око чега се и даље окупља српска сатира у форми афоризма, у настојању да прикаже српску историју и реални друштвени поредак. Финални афоризам циклуса *На рабошу*, чији смисао упућује на природу афоризма који је сличан зарезу на рабошу, древној књизи дуговања и потраживања, то илуструје: „Нисмо ни Европа, ни Азија, ни Африка... Ми смо свет за себе” (Теофиловић, 2006, стр. 30). Истој теми Теофиловић ће се вратити, приказујући резултате Великог рата, жртава и прегнућа и стање српске државе данас: „Тамо далеко – Србија. Овде – Страдија” (Теофиловић, 2006, стр. 149). Из овог налаза следи да је афоризам критичка креативна креација а његов аутор савестан стваралац, који има „врло високо развијено осећање за чињеницу” (Елиот, 2017, стр. 91). Он добро зна шта са чиме пореди да би остварио сажет исказ, сатиричан или хуморни ефекат и тако развио паралелно и мишљење, и укус читалаца о темама какве су вођа или национални идентитет.

Анализа лика вође и друштвеноисторијске климе српског друштва показује да афористичарева „чињеница не може да поквари укусу; у најгорем случају она може да удовољава једној врсти укуса – рецимо укусу за историју, за старине или биографију – у илузији да помаже нечем другом” (Елиот, 2017, стр. 104). И то је у нашем случају неспорно.

Дух власти и дух и карактер народа као узрочно-последично јединство пластично, у три димензије, пресликава цинично-хуморни наслов циклуса *И њо ми је нека власћ! Личи на нас!*. Он је алузија на друштвену законитост *Какав народ њаква власћ*, и та истина се кристалише синтезом више афоризама:

„Политичари су несребични. Нама обећавају.” (Теофиловић, 2006, стр. 33).

„Леви, десни, наши, ваши... Окрену обрну, бели, црни.” (Теофиловић, 2006, стр. 36).

„Ми Срби смо крупне зверке. Сваког дана лијемо крокодилске сузе.” (Теофиловић, 2006, стр. 39).

„Мало сутра је наш најдужи дан. Траје од циче зиме до куковог лета.” (Теофиловић, 2006, стр. 46).

Као финале, а могли би се навести бројни примери који објашњавају језгро друштвене слике, читамо: „Узети од народа колико има, а обећати му све што жели – то је реална политика” (Теофиловић, 2006, стр. 47). У њој је претметнута и народна пословица: „Од оца је о с в а н у л о сину!” (Теофиловић, 2006, стр. 49). Дакле, политичка клима као реална основа и сатирична аура, по Теофиловићу, настаје из стваралачке и критичке потребе да се на афористички начин прикаже стварност и њу објашњава аутопое-тички исказ: „Пишем пародије, јер код нас озбиљне теме не личе на себе” (Теофиловић, 2006, стр. 54). Све је у афоризму подређено индивидуалном суду, који руши све ауторитете, а посебно ауторитет вође. Српско друштво је уоквирено са три стране: питањем: „Постоји ли семе р а з б о р а?!” (Теофиловић, 2006, стр. 58); чињеницама: „На репу смо догађаја. Непрестани напредак добро нас је уназдио” и „Памет извозимо, али важно је да срце у јунака остаје”; дијагнозом: „Добро је што не знамо за боље. Било би нам још горе!” (Теофиловић, 2006, стр. 60). Та слика стоји наспрам пројекције слике духа и политичке акције: „Ми имамо прошлост и будућност, сећање и наде, снове и планове... А остали садашњост!”

Сви афоризми у том смислу могли би се уврстити у књиге под насловом *Животи афористичара* или *Афористичка биографија*, о ствараоцима и критичарима који нису могли да прихвате поремећено српско друштво и поремећене српске вође нити да им се прилагоде. То би био нови оквир, у који је смештена Теофиловићева тродимензионална слика вође, чији се лик ствара и тумачи не само по принципу *узрок–последница* већ по принципу *ћорекла ствари*. Афористичар се упућује ка истраживању процеса као незасити савесни критичар:

„Вођа се високо котира код наших писаца. Сатиричари га свакодневно описују” – и то је налаз који одређује значај теме унутар овог жанра (а).

„Еволуција вође: са мнош, за мнош, пода мнош” (Теофиловић, 2006, стр. 169) – и то је слика преображаја, која вођу доводи до диктатора, а народ до осећања пониженог и увређеног, без идентитета (δ).

„За умрлим вођом не журе ни они који су га у стопу пратили” (Теофиловић, 2006, стр. 168) – и то је финална слика којом се затвара књига *Срби и осјаташак свешта*.

Теофиловић као „песник сарказма” (Драган Симовић), чије је дело времеплов који траје две деценије као „хронологија критичког духа” у српском друштву, признаје да „И поред 1001 новог описа, вођу је најбоље описао Домановић” (Теофиловић, 2006, стр. 168). То значи да се и незасити критичар ослањао на „лектиру као духовну игром са традицијом”, прецизније казано, на културно наслеђе као вредност. У том светлу и он ствара по налогу Олдоса Хаклија, који сматра да афористичар пише с идејом да критички „саопшти такорећи све, и такорећи о свему” (према: Божовић, 2006, стр. 177). Будући да је био припадник београдског афористичког круга Теофиловић се није бавио лепим бесмислицама, нити је тежио да разумевање слике коју ствара замени објашњењем, већ се бавио „деструктивном природом и самовољом” вође и оним непроменљивим у српском друштву у карактеру српског народа (в. Божовић, 2006, стр. 177–184).

Имајући на уму четири књиге афоризама: *Доле црни њешак*, *Примери оштимизма*, *Државни циркус* и *Срби и осјаташак свешта*, Б. Јовановић разложно закључује да „сатирични искази надилазе критику политике” и „откривају судбинске истине” (Јовановић, 2006, стр. 187) српског народа и његовог идентитетског бића. И зато оглед о његовој књизи завршавамо афоризмом који садрже све најлепше што може да има ова кратка форма – дух, истину, сатиру, алегорију: „Чија бајка црну вуну преде” (Теофиловић, 2006, стр. 156). Он показује да критички дух у афоризму није изложба лажне учености, каква је широм Србији отворена данас.

2.

Пошто смо дубоко закорачили у анализу света афористичара питањем *Шта је афоризам?*, нужно је одговорити на питање *Шта хоће афоризам?*. Тумачећи питање граница књижевне критике, Т. С. Елиот тврди да је њен циљ да „осветљава уметничка дела и коригује укусу” и цитира Јунга:

„Опште је позната истина да се физички догађаји могу посматрати на два начина – са *ледистике* и са *енергије* (А. М.). Механистичко гледиште је чисто каузално: на основу њега се један догађај схвата као последица неког узрока [...] Становиште енергије, с друге стране, у суштини је коначно; догађај се прати од ефекта до узрока са

претпоставком да енергија образује есенцијалну базу промена тог феномена” (према: Елиот, 2017, стр. 117).

Како смо на разлику између механицистичког и енергетског схватања ефеката у језику афоризама већ указали, истичемо да тај знак (као човек од укуса и критичког става) модификује Мирослав Димитријевић (1950). Он именује своје афоризме као *сумњиво окуљене речи* насловом *Сврдија*, а корице књиге сликом српског сељака са шајкачом на глави, бисагама на леђима и штапом у руци. То је човек који је окренуо леђа стварности; кога је бог заборавио; бежећи од вођа и диктатора и из политички тешко затроване земље, он се незнатим путем сам запутио.

Као и други српски афористичари, Димитријевић примарно именује своје време: „Социјализам и ја смо вршњаци, али је он углавном другоао са старим. И његовом кликом” (Димитријевић, 1990, стр. 4). „Јахао је на челу колоне и на грбачи народа” (Димитријевић, 1990, стр. 5), док су његови верници „одиграли козарачко и довели нас у врзино коло. А то је финале” (Димитријевић, 1990, стр. 5). Пред нама је вербална игра супротности и парадокса језика, из којег у афористичкој форми пред радозналим читаоцем капље свака могућа капљица смисла. Стари (Тито), у духу афоризма, на пример, лукаво је означен малим словом.

Био је то поредак у којем се догодило на крају оно што је Димитријевић, *афористичар и целиовић човек, човек од убеђења, принципиа и живојиној искуства* које је преточио у афоризам, пророковао пружајући читаоцу разумевање и уживање: „Кад засрби, Југославија се чеша” (Димитријевић, 1990, стр. 15), јер је дијагностиковао проблем и партије и друштва: „Компаријо, шириш своје мане” (Димитријевић, 1990, стр. 20).

Сажетије, сликовитије, ироничније и истинитије од ових јетких мисли готово да није могуће наћи у српском језику: „Туђа руку сврдију не чеша. И гамад осећа гмижу савести” (Димитријевић, 1990, стр. 38). И још хуморно: „Кратка памет је као мини сукња. Зачас свитне срамота” (Димитријевић, 1990, стр. 45). Оне нас ослобађају ограничености и сопственог времена, и афористичаревог доба, и сулудих вођа, и мана властитих вредности, јер преносе искуства прихватљива за све људе и сва времена.

Димитријевићеви афоризми о вођи пројектују опору и истиниту слику и у конкретној равни, и у универзалној равни, и једноставно не требају коментаре или тумачења:

„Доживотном председнику умало да пође за руком да надживи свој народ.” (Димитријевић, 1990, стр. 6).

„Син свих наших народа и народности? Ала је то била редаљка?!” (Димитријевић, 1990, стр. 6).

„Троструки херој на један осамљени народ, о зар се и то може?” (Димитријевић, 1990, стр. 7)

Вођа је владао и довео „Од Вардара па до – дармара” (Димитријевић, 1990, стр. 8) и Димитријевић обнавља велику тему: „То је нама наша борба дала да имамо једног маршала, на 22 милиона будала” (Димитријевић, 1990, стр. 17). У поретку који се звао *Југословенска демонокраиџија*, „Вођа је бесмртан. Аплауз му никад не гине” (Димитријевић, 1990, стр. 13); „По шумама и горама наше земље – препосне” (Димитријевић, 1990, стр. 9). У земљи на брдовитом Балкану, идеолошки, „Маркс је деловао јако почетнички, а Дража јако прочетнички, мада је разлика сумњива” (Димитријевић, 1990, стр. 9), а наш вођа је у сатиричној и историјској визији био „Исти Чаушеску, друге домовине” (Димитријевић, 1990, стр. 15). И зато се Димитријевић сећа: „Свако има свој дан гадости. Некада је то био 25. мај” (Димитријевић, 1990, стр. 11) и посеже за народном клетвом: „Далеко му лепа кућа – цвећа” (Димитријевић, 1990, стр. 10).

И још:

„Друже Тито, јагодо из росе, због тебе се народи пркосе.” (Димитријевић, 1990, стр. 19).

На таквог вођу алудира водећи српски песник, Љубомир Симовић, у збирци *Истичнице*, која се управо по духу афористичара разуме као „дијалог са историјом” (Тимченко, 2021, стр. 91). Симовић пева:

*Певајући оно што нам се не ђева,
и славећи оној ко нам се не слави,
идемо и стижемо и ђде нисмо хџели;
на ђразно место, на које ђада мрак* (Симовић, 1994, стр. 169).

3.

Средишња идеја Миломира Ђукановића (1948), афористичара чија се сатирична, иронична и алегоријска мисао окупља око теме и идеје вође као пчеле око магице, у збирци *Прси на чело* налази се у идеји афоризма: „Само је слепом народу потребан велики вођа. Народ који види радије иде сам” (Ђукановић, 1990, стр. 98). Наспрам те идеје егзистира идеја „Хор послушних пева под сваком диригентском палицом” (Ђукановић, 1990, стр. 6) и она тачно одражава и подржава дух српског народа.

А када се епоха вође оконча, следи тренутак горког смеха: „Вођа је умро. Баците сузавац да се народ расплаче” (Ђукановић, 1990, стр. 15), или катарзично отрежњење, што реално сагледава и самерава однос према вођи: „Како год да је велики споменик, вођа не може бити изнад народа” (Ђукановић, 1990, стр. 23). Из те перспективе јавља се стваралачки лик афористичара који, мислећи на вођу, дефинише његов карактер: „Фалио му је само један глас. Глас савести” (Ђукановић, 1990, стр. 27).

Како „ниједан уметник нема сам за себе целовито значење” (Елиот, 2017, стр. 11), и Ђукановића тумачимо у контексту задатих тема и унутар корпуса српских афористичара чија су мета вође и национални карактер или идентитет. Како је вођа у принципу увек диктатор, афористичар као иронични хроничар историје на истину удара жиг којим се поништава идентитет народа: „Диктатору који држи говор није стало да га народ разуме већ да га слуша” (Ђукановић, 1990, стр. 43). Све његове скривене слабости и потајне дилеме приказане су у амбивалентном афористичком исказу: „Вођа који често застаје или не познаје пут или има слабу бешкику” (Ђукановић, 1990, стр. 49). У овом портрету, преко знака *йуи* препознајемо иницијалну идеју лика Домановићевог вође. И то је довољан разлог да афоризам као сажету форму упоредимо са много сложенијим епским формама – приповетком или романом. С разлогом зато афористичар Александар Баљак поводом првенца Вука Глигоријевића пише, позивајући се на француског моралисту Жозефа Жубера, да он тежи „да целу књигу сведе на једну страну, целу страну у једну реченицу, и ту једну реченицу у једну реч”.⁵

4.

Полазећи од идеје да је модерна књижевна критика студија културе и приступајући политичким афоризмима као менталној минијатури, узору мудрости и сажетости који стварају талентовани за кратко и брито, духовито и раскошно казивање и који удовољавају свом дару, афористичари и вођу, и модерно друштво, и идентитет народа сликају у три равни, и то по: *службеној дужности* (а), *по свом високом моралном ставу* (δ) и *као йо-лийичку драму у којој је све мојуће* (в). Том кругу, већ у најави прве књиге, *Немајући йрејходна искуства*, припада и Ђукановићев генерацијски друг Вук Глигоријевић (1946).

Он појам вође у афористичком првенцу директно помиње два пута, али се придружује кругу српских афористичара по којима су вође и диктатори, и типични примери превараната и манипулатора. *Њејова аура и*

⁵ Александар Баљак, на корицама књиге *Немајући йрејходна искуства*.

клима сатиричног духа у знамењу је комунистичке идеологије, револуције и владавине, што илуструје реторика наслова циклуса: *У природним наукама све почиње од нуле. У друштвеном од 1941. и Мојли бисмо да живимо као Бој, али смо социјалистичка земља*, или афоризми: „Наш Рубикон: револуција која тече!” (Глигоријевић, 1990, стр. 16); „Социјализам је у климактеричком. Хоће оно а добије ово (А. М.)” (Глигоријевић, 1990, стр. 23) и „Кад их имају, комунисти се боре снагом аргумената; када их немају – свим силама” (Глигоријевић, 1990, стр. 32).

Знаци *ово* и *оно* довољан су повод и узрок да се присетимо поеме Матије Бећковића *Ово и Оно (Били ово и оно ња се њрејирали)*, која почиње по моделу бајке и одговара интенцијама и критичком духу од којег полази афористичар:

*Није нејо оно.
Да није оноја,
Не би било овоја.
Мојло је да буге ово,
А да не буге оно.
Ово никад није било.
И хџели смо оно
Шџо никад није било.
Ово нико не њамџи. (Бећковић, 1999, стр. 386).*

Из које климе духа пониче Глигоријевићева оштрица и израњају знак, слика, појам и идеја вође и народа у српској афористичкој прози, илуструје генијална мисао: „Срећним народима садашњост је будућност, несрећнима ни прошлост није прошлост” (Глигоријевић, 1990, стр. 27), која се мање односи на време Броза као вође а више на време Слободана Милошевића. Глигоријевић гађа у далеку прошлост и раставља је на разломке, па тако пројектује историју и идентитет: „Какви потомци! Ми смо одломци Старих Словена” (Глигоријевић, 1990, стр. 31).

И опет се налазимо пред неминовном асоцијацијом и песничким разочарењем великог романтичар и бунтовника Ђуре Јакшића, исказане поводом познатих историјских догађаја и односима међу Србима у родољубивој песми *Падајџе, браћо*:

*Ми несмо браћа, ми Срди несмо!
Или ви несџе Немањин сој?
Тада смо Срди, џада смо људи
Тада смо браћа — ох, доже мој! (Јакшић, 1989, стр. 88).*

У вођу циља и наслов циклуса, а то је, као и у претходним примерима, заправо чист афоризам: „Да би један живео вековима, многи морају од данас до сутра” (Глигоријевић, 1990, стр. 37) и афоризам који припада том циклусу: „Хвала вама, благо њему, тешко нама!” (Глигоријевић, 1990, стр. 39). Раскошни дух разлама се кроз језичку игру слогова и заменица *вама, њему, нама*, али и контраста у речима *хвала, блао* и *тешко*, које изражавају структуру народног говора, мисли, осећања и његов карактер.

И ето нас пред *идејом вође*. У алегоријској слици, у раскошној игри духа и језика, налазимо и назнаку као далеку илузију: „Знам вам Вођу, само не знам да ли вас води у Меку или Љуту” (Глигоријевић, 1990, стр. 40). И Глигоријевићев вођа је, по логици поретка који ствара, диктатор у рукама народа, с устима пуним љубави према народу: „Способни диктатори у рукама народа држе сву власт” (Глигоријевић, 1990, стр. 43). То је власт која нуди демократски централизам некада и демократију као демократијаду (Александар Баљак) сада, по рецепту који афористичар, пресликавајући све друштвене односе у српском друштву, дефинише овако: „Алтернатива: или сте за нас или вам нема друге!” (Глигоријевић, 1990, стр. 51). Дакле, уметнички стил опстаје као велика ломљава духа и језичка игра, у којој се стапају најважније стилске фигуре: метафора и иронија и свакодневна бирократска фраза, као у наведеном примеру.

Тако Глигоријевић пише о вођи, свестан да критикујући Вука Бранковића нико није постао Милош Обилић; да је многим „мождина [...] продужена” али „мозак скраћен”; пише са свешћу да „човек, како то гордијевски звучи” (Глигоријевић, 1990, стр. 64), јесте као крунски сведок, чија „савест је смелост духа” (Глигоријевић, 1990, стр. 66); као афористичар, сањар и „пробуђени део народа” и, најзад, са свешћу сатиричара: „Сатиричар је борац Криводринске дивизије” (Глигоријевић, 1990, стр. 67). Циљ је један и узвишен: раскринкати комунизам као источњачку бајку, што уоквирује мисао која се позива на поезију и основни знак комунистичке идеологије: „Зелено, волим те зелено – Лорка. Црвено, не волим те црвено – Ћорка” (Глигоријевић, 1990, стр. 45). То је оно стање друштвених односа, права народа на свој идентитет, на слободу и мишљење које је А. Чотрић истинито исказао афоризмом: „Разлика између комуниста и фашиста је у томе што су први победили” (Чотрић, 2008, стр. 117). Глигоријевић има свест о томе шта је моћ афоризма као књижевне и уметничке форме и да су најбољи афоризми „Хималаји књижевне географије” (Глигоријевић, 1990, стр. 67).

Пред нама је етички став и свест о смислу уметничког постојања и стварања, о којима је промишљао и Иво Андрић када је записао посвету на својој књизи и тврдио да су *све Дрине овој светиа криве, али ми не смемо њресити да их исцрпљамо*. Ангажман афористичара је управо на том

трагу и зато Александар Баљак тврди да је Глигоријевић „прекаљени борац Криводринске дивизије”.

Наведени стилски примери као *знаци, слике, идеје* и *појмови* о вођи показују какав формат знања и духа запремају афористичари као уметници. Читаву историјску епоху социјалистичке диктатуре под плаштом демократског централизма једнопартијског система Глигоријевић је свео на две ускличне речи: „Култ урааааа!”, којима се клицало вођи Јосипу Брозу Титу. Наспрам те историјске истине народ је деценијама клицао: *То је нама наша борба дала – да имамо Титоа за маршала*; певао и заклињао се: *Друже Тито, наше росно цвеће, цео народ за њим се креће*; глорификовао вођу као апостола борбе и победе: *Иде Тито преко Романије и он води своје дивизије*. Заклињао се вером као да је нови бог: *Друже Тито, ми ти се кунемо да са твоја њуја не скренемо* и *И после Титоа – Тито*. Међу песницима он је био увек први и увек вођа, као у стиховима Владимира Назора: *Друј Тито јаше на челу колоне / Уз уску стазу њланинску / Високо...*, где је бесмртни вођа који с ватром у очима командује *Најријед*. Глигоријевић се показује као „прекаљени борац Криводринске дивизије”, који својом „духовитошћу и раскошном игром речи и снажним моралним ангажманом”⁶ указује на гнојне ране идеолошког српског друштва као последице поништавања националног идентитета. Писац „политичког афоризма”⁷ оспоравањем култа вође припада београдском кругу и има високи морални став према друштву, јер без моралног става нема афористичара ни уметника.

5.

Послережимске мисли Александра Чотрића (1966) чини избор афоризама из књига индикативних наслова: *Даћемо ми вама демократију* (1993), *Петна колона* (1997), *Недозвољене мисли* (2000), *Крајки резони* (2004) *Афоризми* (2007) и *Гола истина* (2008). Из реторике наслова јасна је његова тематика, проблематика и дух алегоричког језика, у којем се прожимају пословичко народно искуство и интенција уметничког искуства: *даћемо ми вама демократију*; идеја о *њетој колони* као вечитој ратној и политичкој борби; идеја о *недозвољеним мислима* као знак и алузија на цензуру као културолошку историјску појаву и идеја о *јолој истини* као слици етичности афористичара, увек на страни понижених и увређених слојева народа.

⁶ Александар Баљак, на корицама књиге.

⁷ Павле Ковачевић, на корицама књиге.

Примарни идеолошки и културолошки *услов* у којем настају афоризми као отпор владајућем и понижавајућем поретку сваке власти, рељефно и програмски одређује рефлексија Александра Чотрића, чије је исходиште у *Библији* и упориште у искуству које упућује на ограничавање слободе мишљења или на слободу говора и медија, како се то модерно каже: „У почетку беше реч. Одмах затим уследила је цензура” (Чотрић, 2008, стр. 41).

У сенци примарне идеје, као њена варијација, и следеће су жаоке увезане у сноп мисли и слика уперених према вођама и њиховим режимима као симболима пропасти и моћи:

„Пазим шта причам о вођи. Да зло не чује.”

„То што је велики вођа рекао, не може речима да се опише.”

„Далеко би ме одвело набрајање свих његових заслуга.” (Чотрић, 2008, стр. 46).

„Председника чува много полицајаца. Он је јако опасан човек.”

„Једва су чекали да умре. Још за живота су му подизали споменике.”

„Учинио је за ову земљу више него сви непријатељи заједно.” (Чотрић, 2008, стр. 119).

Чотрићев избор тумачимо као својеврсну ауторову антологију и у њој, у временском распону од деценију и по, налазимо лепезу рефлексија о вођи и народе које је предводио у периоду када се у Србију вратио политички плурализам. Реторика наслова упућује на то да су циклуси компоновани тако да паралелно одражавају стваралачки и научни дух. На то упућују термини: *Увод у њосијрежимске мисли*, који подразумева афористичарев научни дух у новом плуралистичком друштву; *Ујовор са духом*, који подразумева обавезу да се стваралачки одговори поетици и естетици жанра афоризма као језгру човекове потреба да буде истинит и духовит; *На челу колумне*, који подразумева ангажованост или дух текуће критике и *Тайија на смех*, унутар којег, у језички архаичном термину *џајија*, доминира основни смисао афористичке форме – афирмација смеха (смех је здрав, смех је добар за здравље, каже Чотрић), моћног човековог оружја или, како је писао Рабле: „Смеј се, ко хоће да буде чојствен – смех је човеку заиста својствен!” О тако сложеном и теоријском осмишљеном приступу јасно говори и мото избора: *У борди идеја њину људи* (Станислав Јежи Лец), којим се апострофира срж тематике, проблематике и апорија у које задиру афористичари.

Да би се разумела слика Чотрићевог вође, нужно је најпре дати друштвени, историјски, политички и културолошки српски простор у оптици његових више од пет стотина афоризама, *крајњих резова, недозвољених мисли, њолих истина и ојњора њолијичким и бирокрајским немерљивим силама које њрејше: даћемо ми вама демокрајију*. Та инвентивна креација

односа садржана у исказу *ми вама* открива поље борбе и интересовања афористичара. Полазиште је у идеји да је вођа умро, али је све остало исто, како означава уводни афоризам: „Диригент је отишао. Остала је палица” (Чотрић, 2008, стр. 9) и он се ослања на у народу усвојен и опеван исказ: *све је истио, само њега нема*. Исходиште је у *духовијом резу као јолој истијини*: „Бићемо на коњу. Када се решимо магараца” (Чотрић, 2008, стр. 11) и сазнању „Кад нисмо имали ништа, Партија нам је била све” (Чотрић, 2008, стр. 37).

Између старта и циља афористичара огроман је простор. У његовом средишту су *вођа или оцац нације* и друштвеноисторијски процеси који су довели Србе до стања да нису „тиква без корена”, већ „тиква с богатом славном традицијом”. Историјски процеси и свакојаке вође су национални понос довели до дна; српски министар је „ушао у народну песму” и „није више стока неопевана”. Дакле, век касније Чотрић показује како се у српском духу ништа није променило. Анегдота каже да је приликом демонстрација због окупације Босне и Херцеговине духовити Нушић покушао да на коњу уђе у Министарство иностраних дела. Уплашени портир Јова преклињао га је да то не чини, а славни комедиограф му је у свом стилу одговорио „Море, пусти, Јово, није ово први ни последњи коњ који улази у министарство”. Као „афориста реалиста”, Чотрић је од свих „наших афористичара најближи комедиографима” (Попов, 2008, стр. 140).

Сотонски дух вође Чотрић именује укрштајући негацију и афирмацију: „Није наш вођа био ђаволов шегрт. Он је за ђавола био велемајстор” (Чотрић, 2008, стр. 15). Из те перспективе пониче апсурд којим сатирик вреднује вођино дело: „Коме за живота дижу споменике, руше их после његове смрти” (Чотрић, 2008, стр. 22) и он одговара *јолој истијини*, које се стидимо, именованој у исказу: „Петнаест година понављана лаж постаје древна истина” (Чотрић, 2008, стр. 27). Тако се формирао полтронски и камелеонски карактер и менталитет нације: „Код нас камелеони мењају боју у складу са највећим” (Чотрић, 2008, стр. 35) – вођом, али и признање које не сме да се исказе: „Ови *јоре* (А. М.) нам најтеже падају” (Чотрић, 2008, стр. 37). Они *јоре* – *што су вође* и његова камарила; они који се не шале када говоре: *Даћемо ми вама демократију*, како стање ствари и друштвени поредак именује реторика наслова једне Чотрићеве збирке афоризама. У структури духовитог алегоријског исказа доминира амбивалентни или непомирљиви односа знакова *МИ : ВАМА*. У таквим условима реална је слика из афоризма: „Изгубили смо се. Ко нас нађе његови смо” (Чотрић, 2008, стр. 38) и она приказује дух нације којом управљају вође и диктатори. Однос *ми (власт) : ви (народ, сиротиња раја)* види се у изокретању перспективе из које власт, оличена у краљевима, фараонима, вождовима и неименованим вођама, председницима и диктаторима, посматра друштвени поредак и поданике, као и у афоризмима:

„Народ је го, али се краљ не усуђује да му то каже” (Чотрић, 2008, стр. 40), у којем се изокреће перспектива;

„Фараони су оставили иза себе пирамиде, али свуда околу је пустиња” (Чотрић, 2008, стр. 44), у којем се прожимају реална и имагинарна слика и вредност;

„Њему Стаљин не би скинуо капу, већ главу” (Чотрић, 2008, стр. 44), у којем је језичка бравура у игри значења од *дословно скинути капу или поздравиити до одрубити главу у ејском сјилу*;

„Оправдао је надимак вожд. Свео је Србију на београдски пашалук” (Чотрић, 2008, стр. 44), који се односи на многе вође и акценатује симболичка и историјска значења речи *вожд* и *пашалук*.

„Србија је тамо где су српски гробови. И нигде више” (Чотрић, 2008, стр. 48), на који се надовезује рефлексива о смањивању и сужавању Србије, што је последица историјских грешака и заблуда српских вођа.

И опет смо пред асоцијацијом која упућује на друге књижевне жанрове и показује моћ афоризма као форме. Афористичар је спознао друштвену и филозофску теорију о нацији данас, која је супротна времену када је нација настајала и дефинисала се језиком, народом, глом и културом. А њу је проповедао, али није имао ко да га чује, па ни националне вође, велики родољубиви песник Алекса Шантић, под ауром романтизма, у стиховима *Моје ошацидине*:

*И свуда гдје је српска душа која,
Тамо је мени ошацидина моја,
Мој дом и моје рођено ошацидине* (Шантић, 1984, стр. 32).

То је могуће јер се у политичкој равни пропаст народа и безгранична моћ вођа историјски одвијају, по налазу критичког промишљања политичке историје и културе нашег афористичара, у следећем политичком формату: „Два Србина, три странке, четири државе” (Чотрић, 2008, стр. 50). У идеолошкој равни српско друштво данас јасно портретише исказ ослоњен на културолошко и књижевно значење знака Гогољеве приповетке *Шињел*, приче о малом човеку и највеће руске приповетке „написаној икад” (Набоков): „Није истина да је наш вођа изашао из Стаљиновог шињела. Остао је у њему” (Чотрић, 2008, стр. 53). Или: „Други народи су на комунизам ставили тачку. А ми три тачке” (Чотрић, 2008, стр. 100).⁸

⁸ Култ вође и шињел као приповедачка тема предмет је многих афористичара. А. Баљак у *Сумњивом окућљању речи*, на пример, овако изражава симбиозу вође и власти:

И тако Чотрић уобличава портрет српског вође, иако се афоризми природно преливају и преко националних граница ка ономе што подразумева уметност као стваралачка интенција духа који тежи универзалној лепоти и значењу. Индикативне су алегоријско-ироничне рефлексije: „Војници умиру са вођиним именом на уснама. Они су увек много псовали” (Чотрић, 2008, стр. 57); „Од кад су председникове слике истакнуте на зидовима, грађани више не пљују по поду” (Чотрић, 2008, стр. 101) и „Ваистину лажу” (Чотрић, 2008, стр. 58). Његова мисао је некада далека алузија а некада огољена до сржи, као у афоризму: „Променили смо слику о Србији. Раније смо изазивали сажаљење, а сада нам се смеју” (Чотрић, 2008, стр. 104), који припада антологијској вредности. Историјска времена пролазе, у политичком смислу Срби остају најнеписменији, јер иза комунистичке идеологије и даље стоје три тачке, и ту огољену чињеницу афористичар приказује као нијансу: „Има разлике између *оних* и *ових* (А. М.). У једном слову” (Чотрић, 2008, стр. 105). То значи, логиком афоризма као изрезбарене мисли речено: „Све је отишло до ђавола, јер је ђаво дошао по своје” а „нашим духовним пастирима нису све козе на броју” (Чотрић, 2008, стр. 107), „народ је доживео националну катастрофу”, а вођа би рекао: „али је његов национални интерес заштићен”.

„Имали смо мртво море, а онда је све оживело. Сад имамо живи песак” (Чотрић, 2008, стр. 89). Семантика знака *мртво море* вуче на иронично-алегоријску суштину Домановићеве сатире, дела културног наслеђа и уметничке пројекције исте појаве – српског запрложеног и неуређеног друштва под вођама који су се звали српски краљеви. То је народ којем вође одувек испуњавају „старе снове новим обећањима”, изборним и предизборним, народа који има „изражену духовну вертикалу”, која обележава *дубину његовог јада*; народа којем вође обећавају шведски стандард и зато се „много Срба иселило у Шведску” (Чотрић, 2008, стр. 99); народа што је у „рату голоруки, у миру гологузи” (Чотрић, 2008, стр. 101) и који вође неће правити од блата зато што ће због њих „остати без земље”, нити ће моћи да одговори на афористичареву претпоставку „ко преживи причаће, ако буде имао коме” (Чотрић, 2008, стр. 88). Једном речи, сугеришу сви Чотрићеви *знаци, идеје и слике – њојам и пројекцију* српског вође: „То паметан човек не може да каже. Може само да помисли” (Чотрић, 2008, стр. 113). Приклањајући се теорији о цикличном кружењу појава у времену, опет алудирајући на Домановићевог слепог вођу, поентира: „Све ово смо већ видели. И прошли пут су од нас направили слепце” (Чотрић, 2008, стр.

„Кад је изашао из Стаљиновог Шињела, сви смо се смрзли”. Овај стилски пример је доказ како међу афористичарима долази до интерференције тема и сведочанство о личном печату и њиховој креативности.

125) и зато именује вођу као „харизматичну личност” и овна за којим иде „цело стадо”, те указује на наставак театра апсурда: „Доста је било овако! Хајдемо из почетка” (Чотрић, 2008, стр. 136).

Као и сви афористичари, Чотрић, „сатиричар од формата”, читаоцу показује све оно што зна и види – аксиоме. Показује сиротињу као последицу неразумне власти режима сваког вође. Позива се он и на лирску мисао Десанке Максимовић, класика српске поезије, и њен стих: *Срећа је леја само док се чека*, па разорно удара на политичке вође и културу одговорности – „зато и не испуњавамо предизборна обећања”. Илустративни пример показује како су контрастно постављена најјача човекова осећања наспрам најнеодговорније савести. Срби су народ, јасна је визија афористичара, „за све режиме”.

Уместо закључка

Анализа пет српски афористичара указује на њихову високу моралну и етичку одговорност према колективном сећању и будућности нације. Они оштро критикују друштвену стварност и култ вође који се одржавао у периоду социјалистичке Југославије и Србије. Афоризам као језгровита, оштра и духовита форма постаје средство којим се разоткривају дубоки парадокси, контрадикције и нелогичности националне историје и политике.

Афористичари попут Витомира Теофиловића, Миломира Димитријевића, Миломира Ђукановића, Вука Глигоријевића и Александра Чотрића, користећи парадокс, иронију, алегорију и антитезу, критички осветљавају култ вође – централну фигуру ауторитарне власти – а истовремено проблематизују идеализовану прошлост нације и њен однос према садашњости. Њихов критички приступ није само пука политичка критика већ представља одраз свести о постојању унутрашњег гласа и личног моралног става, који надраста званичне идеолошке и политичке оквире.

Истовремено, афористичари приказују национални идентитет Срба кроз амбивалентну перспективу, супротстављајући народно схватање о сопственој посебности и величини духовитој критикци, која осветљава реално стање националног карактера. У њиховим афоризмима огледа се друштвена и политичка стварност, илузија која потиче из контрадикторног односа власти и народа, чиме потврђују свој статус истинитих критичара друштва и режима. Стога, афоризам као уметнички и критички жанр постаје важан инструмент разумевања и тумачења друштвених и културних процеса у Србији.

Литература

- Андрић, И. (2008). *Сабране приповећке*. Београд: Завод за уџбенике.
- Баљак, А. (2000). *Сумњиво окуљање речи*. Београд: Гутенбергова галаксија.
- Бећковић, М. (1999). *Ово и оно*. Нови Сад: Освит.
- Божовић, Р. (2006). Сизифоманија. У: В. Теофиловић (прир.), *Срби и осјатајак светиа* (стр. 177–184). Београд: ГЕА.
- Димитријевић, М. (1990). *Сврбија*. Параћин: „Вук Караџић”.
- Јакшић, Ђ. (1989). *Песме*. Нови Сад: Матица српска.
- Јовановић, Б. (2006). Лец и Теофиловић блискости и разлике. У: В. Теофиловић (прир.), *Срби и осјатајак светиа* (стр. 185–187). Београд: ГЕА.
- Попов, Р. (2008). Шта је остало после режима. У: А. Чотрић (прир.), *Послережимске мисли* (стр. 139–149). Београд: Плато.
- Родић, П. (2008). Тријумф демократијаде. У: А. Баљак (прир.), *Демократијада* (стр. 188–194). Београд: Плато.
- Симовић, Љ. (1994). *Источнице и грује песме*. Београд: БИГЗ.
- Теофиловић, В. (2006). *Срби и осјатајак светиа*. Београд: ГЕА.
- Тимченко, Н. (2021). *Дух и њравиц њоезије*. Лесковац: Задужбина НикиолајТимченко.
- Чотрић, А. (2008). *Послережимске мисли*. Београд: Плато.
- Шантић, А. (1984). *Песме*. Нови Сад: Матица српска.
- Ђукановић, М. (1990). *Prst na čelo*. Beograd: Prosveta.
- Eliot, t. S. (2017). *Tradicija i individualni talenat*. Beograd: Službeni glasnik.
- Gligorijević, V. (1990). *Nemajući prethodna iskustva*. Beograd: „Danga”.

Ana M. MUMOVIĆ⁹

Institute for Serbian Culture Priština – Leposavić
Leposavić (Serbia)

National Identity and the Cult of Leader in the Projections of Serbian Aphorists

Summary

The critical characteristics of aphorisms include conciseness, profundity, wit, and topicality. Dominant themes encompass politics, society, ethics, philosophy, and other spheres of human endeavour and creativity. The analysis showed that contemporary aphorism links originality with the capacity to leave readers never indifferent and its ability to provoke contemplation regarding the author's message. Interestingly, the essential ingredients are often encapsulated succinctly in the concluding phrase, sometimes even in a single word.

In this paper, we analyse five Serbian aphorists – Vitomir Teofilović, Miroslav Dimitrijević, Milomir Đukanović, Vuk Gligorijević, and Aleksandar Čotrić – illustrating

⁹ Година рођења: 1980.

through examples from their published works, their critical stance towards national identity and the leader cult, a construct emerging prominently during socialist Yugoslavia and persisting in contemporary Serbia.

Grounded in the perspective that modern literary criticism inherently intersects with cultural studies, we approach political aphorisms as intellectual miniatures and epitomes of wisdom and brevity, created by individuals adept at concise yet incisive, humorous, and eloquent expression. In their aphorisms, these writers depict leadership, contemporary society, and national identity across three dimensions: as an official obligation (a), as an expression of elevated moral stance (b), and as political drama marked by an atmosphere of unrestricted possibility (c). Aphorists undoubtedly grasp contemporary socio-philosophical theories on nationhood, which are fundamentally divergent from earlier periods when the concept of nation was primarily defined by language, ethnicity, territory, and culture.

Keywords: national identity; aphorism; cult of the leader; ideology; socialism.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82:316.73(082)

821.163.41:323.1(=163.41)(082)

ИСТОРИЈА, култура, идентитет : тематски зборник међународног значаја. Св. 3, Књижевност = History, culture, identity : thematic collection of papers of international significance. Vol. 3 = История, култура, идентичност : међународный тематический сборник. Вып. 3, Литература / [уредници свеске Небојша Лазић, Слађана Алексић, Ана Андрејевић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2025 (Краљево : Graficolor). – 397 стр. ; 24 cm

Тираж 300. – Радови на срп., енгл. и рус. језику. – Текст ћир. и лат. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад. – Резимеи на енгл. или срп. језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-6349-213-4

а) Књижевност -- Идентитет -- Зборници б) Српска књижевност -- Мотиви -- Национални идентитет -- Зборници

COBISS.SR-ID 176615689